

Azərbaycan xalqının minilliklər boyu yaranan zəngin və şərəfli tarixində həm qəhrəmanlıq, həm də faciə səhifələri bir-birini əvəz etmiş, nəsil-dən-nəslə qan yaddaşı və genlərlə ötürülmüşdür. Tariximizin 20 Yanvar qəhrəmanlığını unikallığı isə ondadır ki, o, eyni vaxtda, həm faciə, həm də qəhrəmanlıq nümunəsidir. Sözügedən reallıqdan çıxış edərək, qədərbilən oxuculara təqdim etdiyimiz bu yazıda məqsədimiz hər iki anlamı özündə birləşdirən 20 Yanvar hadisələrinə 31 illik zaman kəsiyindən nəzər yetirib, bir sıra suallara cavab axtarmaqdır.

Birincisi, 20 Yanvar faciəsinin şərtləndirən amillər hansılardır və onun qarşısını almaq nə dərəcədə mümkün idi?

20 Yanvar faciəsinə aparıcı yol, əsasən, 2 amillə şərtlənmişdir:

a) **Ermenistanın Azərbaycanı qarşı ərazi iddiaları və SSRİ rəhbərliyinin ermənipərəst siyasəti.** 1988-ci ilin fevral ayından başlayaraq, 200 mindən artıq soydaşımız Ermənistanın zor və işğanca altında qovulmuş, təkcə 1989-cu ilin avqust-dekabr aylarında Ermənistan tərəfindən Azərbaycan sərhədlərinin 91 dəfə pozulması və atəşə tutulması nəticəsində 32 nəfər azərbaycanlı öldürülmüş, 166 nəfər yaralanmışdır.

Kreml bu vəziyyətdən nəticə çıxarıb, Ermənistanın qeyri-qanuni və antibəşəri hərəkətlərinə hüquqi qiymət verib günahkarları cəzalandırmaq əvəzinə, onların şirnikləndirilməsi siyasətinə üstünlük verib. Həmin qərəzli, məsuliyyətsiz və cinayətkar siyasətin bir neçə məqamına nəzər yetirək:

1988-ci ilin mart ayında Sov. İKP MK və SSRİ Nazirlər Soveti "Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi haqqında" qəbul etdiyi qərar, əslində, Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan ayrılaraq Ermənistanla birləşdirilməsi üçün münbət şəraiti təmin etməyə hesablanmış addım idi. Bu qərara əsasən, ilk növbədə, Dağlıq Qarabağa müstəsna hüquq və səlahiyyətlər verilir, böyük maliyyə vəsaitləri ayrılır, vilayətlə bağlı mühüm məsələlərin həlli ittifaq nazirlikləri və strukturlarının səlahiyyətinə aid edilir.

1989-cu il yanvarın 12-də SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin qərarına əsasən, Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin ərazisində xüsusi idarəetmə forması – Xüsusi İdarə Komitəsi yaradıldı. Sədri ermənipərəst məmur Arkadi Volski təyin edildi. Bu addım faktiki olaraq, Dağlıq Qarabağın Azərbaycanın tərkibindən çıxarılmasını təmin etmiş oldu.

Rəsmi Moskvanın yuxarıda qeyd olunan addımlarından ruhlanan və şirniklənən Ermənistan SSR Ali Soveti 1989-cu il dekabrın 1-də Dağlıq Qarabağın Ermənistan SSR-ə birləşdirilməsi haqqında qərar verdi.

Bu siyasət və onun nəticələri Azərbaycanda ermənipərəst SSRİ rəhbərliyi əleyhinə etimadsızlıq mühiti və ümumxalq etirazı dalğasının formalaşmasını təmin etdi.

b) **Azərbaycan rəhbərliyinin**

görə, müttəfiq respublikaların suveren hüquqları SSRİ tərəfindən qorunmalıdır.

Bundan savayı, 1989-cu ilin sonlarında ölkəmizin bəzi rayonlarında Xalq Cəbhəsinin hakimiyyəti zorla ələ keçirməsi, Naxçıvanın İrəvan sərhədindəki tikanlı meyllərin söküb atılması, xalq hərəkatının radikal qanadının Milli Müdafiə Şurası təşkil edərək nəzarəti öz əlinə alması, 1990-cu il yanvarın 13-15-də Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinin Sumqayıt ssenarisində «erməni talanları»

20 Yanvar hadisələri xalqın iradəsinin və azadlıq arzusunun sarsılmazlığını sübut etdi

torətməsi Moskvanın əlinə Azərbaycan xalqını cəzalandırmaq fərsəti vermişdi.

İkincisi, Bakıya yeridilən qoşun hissələrinin hədsiz qəddarlığı nə ilə bağlı idi? Övvəla, qeyd edək ki, 1989-cu ilin sonlarında Bakı şəhərində 110 minlik silahlı qüvvə və hüquq-mühafizə orqanlarının şəxsi heyəti var idi. Xüsusilə, Bakı Qarnizonunun və Bakı Ali Ümumqoşun Komandirli Məktəbi zabitləri və əsgərlərinin Azərbaycan xalqına münasibəti heç

stadionunda, Salyan kazarmasında yerləşdirilmişdi. Azərbaycana göndərilən ordu hissələrinin tərkibinə Stavropoldan, Rostovdan, Krasnodardan səfərbər edilmiş erməni zabit və əsgərləri, hərbi məktəblərdə təhsil alan erməni kursantları da cəlb edilmişdi. Respublikaya gətirilmiş hərbi qüvvələrin, əməliyyatlara rəhbərlik etmək üçün Bakıya gələn 300-dən artıq yüksək rütbəli zabit və generalların ərzaq təminatı, nəqliyyatla, yanacaq ilə təmin edilməsi respublika budcəsindən ödənilirdi.

Həmin hərbi qüvvələr üzərində xüsusi psixoloji sınaqların keçirildiyi haqqında təkbizidilməz faktlar vardır. Onlara belə bir dezinformasiya təlqin olunurdu:

– **Yerli əhali-azərbaycanlılar rusları qırmağa hazırlaşır və siz müqəddəs bir vəzifəni-rusları və bütünlükdə şəhərin xristian əhalisini labüd fəlakətdən xilas etməlisiz.**

– **Salyan kazarması ətrafında və evlərin damlarında snayperlər**

erməni lobbisi və diasporu da rəsmi Vaşinqtonun Bakı qırğınına qarşı laqeyid mövqeyinin formalaşmasına öz rolunu oynayacaqdır. Taktiki baxımdan belə qiymətləndirmədə Moskva yanlış idi. ABŞ 20 Yanvar faciəsinin olduqca soyuqanlıq qarşıladı. "Sem dayı" Rümünia hadisələri fonunda davranışı ilə SSRİ-nin Bakı avontürasına dolayısı ilə "yaşıl işıq" yandırıldığını fərqində idi. Həm də fərqində idi ki, belə avontüralar əzəli rəqibi və düşməni olan SSRİ-nin məhvinin tarixi "X" anını son dərəcə yaxınlaşdırmağa xidmət göstərirdi. ABŞ yanlış idi. 20 Yanvar faciəsi SSRİ-nin sonunun başlanğıcını şərtləndirən proseslərin katalizatoru oldu.

Dördüncüsü, 20 Yanvar bəşəri cinayətinə ölkədaxili və beynəlxalq siyasi-hüquqi qiymətin verilməsini və onun perspektivlərinin dəyərləndirilməsi.

20 Yanvar faciəsinə dövlət səviyyəsində tam siyasi-hüquqi qiymət verilməsi məsələsi ümummilli lider Heydər Əliyevin sayəsində həllini tapmışdır. Heydər Əliyev yanvarın

Ümummilli lider tərəfindən 20 Yanvar hadisələri ilə əlaqədar əlilliyi olan şəxslər və şəhid ailələrinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsinə xüsusi diqqət və qayğı göstərilmişdir. Hələ ötən əsrin 90-cı illərində ulu öndərin müvafiq fərmanına əsasən, "20 Yanvar şəhidi" fəxri adı təsis edilərək, 20 Yanvar şəhidlərinin ailələrinin və əil olmuş insanların dövlət qayğısı ilə əhatə olunması üçün mühüm işlərə başlanılmışdır.

"1990-cı ilin 20 yanvarında Azərbaycan xalqı öz azadlığı və müstəqilliyi uğrunda çox sayda şəhid verdi. Lakin onun iradəsi sınımdı və milli ruhu sarsılmadı. Həmin qırğın zamanı ümummilli mənafehlərin müdafiəsi naminə canlarından keçmiş və şəhidlik zirvəsinə uralmış vətən övladları misilsiz fədakarlıqları ilə xalqımızın qəhrəmanlıq salnaməsinə yeni parlaq səhifə yazdılar", – deyən Prezident İlham Əliyev tərəfindən 20 Yanvar şəhidlərinin xatirəsinin əbədləşdirilməsi, adlarının uca tutulması, onların ailələrinin, övladlarının sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi,

haqqından azad olunmuşlar.

...Bu gün Bakının ən yüksək nöqtələrində birində hər bir azərbaycanlı üçün müqəddəs and yerinə çevrilmiş bir ünvan var: bu, 20 Yanvar faciəsi qurbanlarının və Ermənistanın hərbi təcavüzünə qarşı döyüşlərdə həlak olanların dəfn edildiyi Şəhidlər Xiyabanıdır.

Hər il ölkəmizdə və xaricdə 20 Yanvar faciəsinin ildönümləri ilə bağlı silsilə anım tədbirləri keçirilir.

Sonda təəssüf hissi ilə qeyd edək ki, bu bəşəri cinayətə hələ də beynəlxalq aləmdə lazımı siyasi-hüquqi qiymət verilməmişdir. 20 Yanvar faciəsinin günahkarları: SSRİ-nin birinci və sonuncu prezidenti M.Qorbaçov, Bakıda qətlə təhvil verən ordunun fəaliyyətinə bərabər rəhbərliyi həyata keçirən Primakov, müdafiə naziri Yazov, Sov. İKP MK-nın katibi Girenko, Sov. İKP MK-nın millətlərəsi münasibətlər şöbəsinin müdir müavini Vyacheslav Mixaylov, Daxili İşlər Nazirliyi Bakatın, habelə Ə.Vəzirov başda olmaqla Azərbaycan rəhbərliyi hələ də beynəlxalq məhkəmə qarşısına çıxarılmamışlar. Bu məqamda qeyd edək ki, sabiq SSRİ prezidenti M.Qorbaçov 1995-ci ilin aprel ayında Türkiyədə səfərdə olarkən 1990-cı il Yanvar qırğınından bəhs edərək, "Bakıda fəvqəladə vəziyyət elan etmək və oraya qoşun göndərmək mənim siyasi həyatımda ən böyük səhvim idi", – deyərək öz günahını etiraf etmişdir. Bu etiraf heç bir halda onu məsuliyyətdən azad etmir.

Onu da qeyd edək ki, SSRİ Baş Prokurorluğunun ədliyyə polkovniki V.Medvedevin rəhbərliyi ilə təşkil etdiyi istintaq qrupu cinayət hadisələrinin araşdırılmasını çox səthi aparmış, istintaq hərblərinin hərəkətlərində cinayət tərkibi olmaması nəticəsinə gəlmişdi. 20 iyul 1990-cı il tarixdə cinayət işinin xitam olunması barədə qərar qəbul olunmuş, cinayət işinin materialları Moskvaya aparılmışdı. Təəssüf ki, həmin vaxt Azərbaycan Respublikası Prokurorluğu tərəfindən cinayət hadisələri ilə bağlı heç bir cinayət işi başlanmamışdı.

Zaman keçdikcə bir sıra həqiqətlər meydana çıxır, 20 Yanvar faciəsinin qeyd olunan məqamları aydın olur. 100 cildlik istintaq materiallarının 68 cildi Bakıdan Moskvaya, keçmiş SSRİ Prokurorluğuna aparılmışdır və indiyədək qaytarılmayıb. Bir sıra sənədlərin, o cümlədən, keçmiş

21-də Azərbaycanın Moskvadakı Daimi Nümayəndəliyinə gələrkə xalqla birgə olduğunu bildirdi, 20 Yanvar faciəsinə siyasi qiymət verilməsini tələb etdi, onun hüquqa, demokratiyaya, humanizmə zidd, mərkəzin və o zamankı respublika rəhbərlərinin günahı üzündən yol verilmiş kobud siyasi səhv olduğunu bildirdi. O, baş vermiş faciə ilə əlaqədar xalqımıza başsağlığı verdi və mətbuat konfransı keçirib, başda Mixail Qorbaçov olmaqla, Bakıdakı terror aktına rəvac verən hakimiyyət nümayəndələrini və hərbləri cinayətkar, onların dinc əhaliyə tutduqları divanı isə bütöv bir xalqa qarşı edilən tarixi cinayət adlandırdı. Bu tarixi çıxışın mətni Kremlin kəskin informasiya blokadası siyasətinə baxmayaraq, bütün dünyada, o cümlədən, Azərbaycanda yayıldı və geniş siyasi rezonans doğurdu. Bundan sonra Azərbaycan xalqının qəlbində ümid çırağı yandı.

1990-cı ilin iyulunda Moskvadan Vətənə qayıdan Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə həmin il noyabr ayının 21-də Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisində 20 Yanvar faciəsinə ilk dəfə siyasi-hüquqi qiymət verildi. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisində qəbul edilmiş və 20 Yanvar faciəsinə ilk siyasi-hüquqi qiymət verən, eyni zamanda, Azərbaycan xalqının ümumi rəyini özündə təcəssüm etdirən bu qərar Heydər Əliyev qətiyyətinin təzahürü kimi tarixə düşdü. Sənəddə respublika səviyyəsində 20 Yanvar faciəsinə siyasi-hüquqi qiymətin verilməsi ölkə rəhbərliyindən tələb edilirdi. Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra da 1993-cü ilə qədər iqtidarda olanların heç bir faciə ilə bağlı əsil həqiqəti aşkar etməyə özündə cəsarət tapmadı.

Yalnız Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin ölkə rəhbərliyinə qayıdırdından sonra – 1994-cü ilin 20 Yanvar hadisələrinin hüquqi müstəvidə əsil mahiyyəti açıqlandı. 1994-cü il yanvarın 12-də keçirdiyi müşavirədə ulu öndər Heydər Əliyev bu barədə deyirdi: "Xalqa təcavüz olunmuş, günahkarlar isə hələ müəyyənəşdirilməmişdir. Görünür ki, ötən yaxın illərdəki sovetlər birliyi, respublika rəhbərliyi, məsul şəxslər öz mənafehləri naminə bu böyük faciənin əsil mahiyyətini xalqa bəyan etməmişlər".

Ulu öndər Heydər Əliyevin "20 Yanvar faciəsinin 4-cü ildönümünün keçirilməsi haqqında" 1994-cü il 5 yanvar tarixli Fərmanında Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə Qanlı Yanvar hadisələri ilə bağlı xüsusi sessiyanın keçirilməsi məsələsinə baxmaq tövsiyə edildi. Milli Məclisin 1994-cü il martın 29-da qəbul etdiyi qərarda 20 Yanvar faciəsinin günahkarları konkret qeyd olundu və bu qanlı aksiya Azərbaycan milli azadlıq hərəkatını boğmaq, xalqın inamını, iradəsini qırmaq üçün totalitar kommunist rejimi tərəfindən törədilmiş hərbi təcavüz və cinayət kimi qiymətləndirildi.

I qrup əlillərə - 400 manat; II qrup əlillərə - 300 manat; III qrup əlillərə - 350 manat

Artımların 2021-ci il yanvarın 1-dən etibarən tətbiqinə başlanılmışdır. Digər tərəfdən, əmək pensiyası təyin edilmiş şəhid ailəsi üzvünün hər birinə yaşa görə əmək pensiyasının baza hissəsinin 85 faizi məbləğində əlavə hesablanır. 20 Yanvar şəhidlərinin əmək pensiyası almaq hüququ olmayan ailə üzvlərinə kommunal, nəqliyyat və digər xidmətlərə görə, 20 Yanvar əlillərinin 16 yaşınadək (ümumtəhsil müəssisələrində eyni təhsil alanlar 18 yaşınadək) uşaqlarının hər birinə aylıq sosial müavinətlər də verilir.

Prezident İlham Əliyevin 18 mart 2014-cü il tarixli sərəncamı ilə digər kateqoriyalardan olanlar kimi, 20 Yanvar əlilləri və şəhidlərinin də ölkənin ali və orta ixtisas təhsil müəssisələrində ödənişli təhsil alan uşaqları təhsil

yerləşdirilmişdir və hədəflərində yalnız siz olacaqsınız. Ona görə də özünümüdafiə instinktinə çıxış edərək patronlarınıza heyfiniz gəlməsin.

– **Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin hərbi dəstələri şəhərin strateji nöqtələrində yerləşdirilmişdir və onların amansız müqavimət göstərəcəklərini nəzərə alıb, qətiyyət və adekvat qəddarlıq nümayiş etdirin.**

– **Müqavimət göstərən tərəfin millisin, sovet ordusunun və ya daxili qoşunların geyimində də olması mümkündür və bu reallığı nəzərə alıb, onları davamlı atəş hədəfinə çevirməyi bacarmalsınız.**

Bir sözlə, SSRİ rəhbərliyinin "xeyirdəsi" ilə 66 minlik qoşun hissələri, xüsusilə, erməni mənşəli əsgər və zabitlər, eyni zamanda, həbsxanadan məlum məqsəd naminə azadlığa buraxılmış məhbuslar Bakıda hər cür vəhşiliklər törətməyə psixoloji baxımdan tam hazırlanmış və nəticədə 147 insanın qətlinə, 744 nəfərin ağır xəsarət almasına, 841 nəfərin qanunsuz olaraq həbs edilməsinə, 200 mənzil, ev, şəxsi və dövlət əmlakının dağıdılmasına rəvac verən bəşəri cinayət törədilmişdir.

Üçüncüsü, SSRİ rəhbərliyinin törətdiyi 20 Yanvar faciəsində dünyanın digər fəvqəldövləti olan ABŞ-ın üzərinə hansı məsuliyyət düşür?

ABŞ-da 1994-2001-ci illərdə dövlət katibinin müavini işləmiş Stroub Telbottun həmmüəllifi olduğu "Ən yüksək səviyyədə" adlı kitabda qeyd olunur ki, 1989-cu il dekabrın 24-də ABŞ-ın Dövlət katibi Ceyms Beyker ölkəsinin Rusiyadakı fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Cek Mottak vasitəsilə SSRİ-nin xarici işlər naziri Eduard Şevardnadzeyə məlumat çatdırır ki, əgər sovet qoşunları Rümüniyaya ölkədaxili sabitliyin bərpası naminə müdaxilə edərsə, ABŞ bu insidenti etirazla qarşılamayacaqdır. Eduard Şevardnadze cavabında bildirir ki, ABŞ SSRİ-ni hərbi avontüraya cəlb etmək istəyir və bununla da özünün Panamaya olan müdaxiləsinə haqq qazandırdığına qətiyyətlə inanır. SSRİ-nin xarici işlər naziri qeyd edir ki, ölkəsi prinsip etibarilə yeni xarici siyasət kursunu həyata keçirir. Bu kursa görə, SSRİ daha sosialist ölkələrinin daxili işlərinə qarışmayacaqdır. Bu mövqədən görünürdü ki, söhbət yalnız sosialist ölkələrindən gedirdi, sovet respublikalarından yox.

Deməli, Mixail Qorbaçov başda olmaqla, SSRİ rəhbərliyi ABŞ-ın Rümüniyaya ilə bağlı məlum mövqeyindən bir sıra nəticələr çıxardı. İlk nəticə isə ondan ibarət oldu ki, sovet qoşunlarını Azərbaycan xalqının müstəqillik mücadiləsinə qarşı Bakıya yeridəcəyi təqdirdə ABŞ-ın etirazı olmayacaqdır. Rəsmi Moskva həm də onun fərqində idi ki, ABŞ-ın güclü

qətiyyətsiz və antimilliy siyasəti, Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin təmsilində müxalifət təxribatçı addımları.

Hadisələrin təhlili göstərir ki, Azərbaycan rəhbərliyi və müxalifəti həmin tarixi şəraitdə ümummilli maraqları şəxsi maraqların fəvqünə qoymaq bacarığı nümayiş etdirə bilsəydi, antimilliy və təxribatçı addımlar atmasaydı, rəsmi Moskvanın Azərbaycan xalqına qarşı qanlı ssenariləri həyata keçirmək imkanı minimuma enə bilərdi. Zənnimizcə, məhz Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 15 yanvar 1990-cı il tarixli qərarında "Müdafiə Nazirliyi, hüquq-mühafizə və SSRİ-nin digər icra orqanlarından xahiş edirik ki, ölkə konstitusiyasının 81-ci maddəsinə uyğun olaraq, Azərbaycan SSR-ə müvafiq zəruri yardımları həyata keçirsin", – şəklində ifadə olunmuş mövqə Mixail Qorbaçov başda olmaqla SSRİ rəhbərliyini həm arxayınlaşdırmış, həm də Azərbaycan əleyhinə addımlarının radikalıq səviyyəsini daha da gücləndirmişdir. Xatırladaq ki, 1977-ci il 7 oktyabr tarixində qəbul edilmiş SSRİ konstitusiyasının 81-ci maddəsinə

bir halda düşmən münasibəti deyildi, əksinə, daha çox loyallığı ilə fərqlənirdi. Onlar yerli əhalinin qonaqpərvərliyi və alicənablığını gündəlik həyatda görür və qiymətləndirirdilər. Başqa sözlə, "Görünən dağa nə bələdçi". Təsədüfi deyildir ki, 20 Yanvar hadisəsi öncəsi Bakı Ali Ümumqoşun Komandirli Məktəbinin zabit kollektivi adından SSRİ Ali Soveti Sədrinin və ölkənin müdafiə nazirinin adına ünvanlanmış məktubda xüsusi olaraq qeyd olunurdu ki, Bakıda vəziyyət Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin nəzarəti altındadır və mövcud problemlərin həlli üçün siyasi tənzimləmə imkanları tükənmişdir. Biz tam əminliklə deyirik: Bakıda ikinci Rümüniyanın baş verməsinə imkan verilməməlidir." Mərkəzə belə mövqə lazımdır deyildi. Ona görə də, rəsmi Moskva Bakıda qanlı aksiyasını həyata keçirmək üçün bu qüvvələrə tam etibar etməirdi.

İstintaq müəyyən etmişdir ki, 1990-cı il yanvarın ortalarında SSRİ müdafiə və daxili işlər nazirliklərinin, habelə başqa xüsusi təyinatlı hərbi birləşmələrin 66 min nəfərdən çox əsgər və zabitı Bakı şəhərinə gətirilərək, Qala və Nasoslu aerodromlarında, Respublika

Elman NƏSİROV, Milli Məclisin deputatı, siyasi elmlər doktoru, professor